

Северин-Мрачковська Людмила Василівна

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри соціології,

факультету управління персоналом,

соціології та психології

ДВНЗ «Київський національний економічний

університет імені Вадима Гетьмана»

м.Київ, Україна

lsever2010@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ СМАРТ-ЕКОНОМІКИ В ЕКОНОМІКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Однією з ключових проблем сучасного економіко-філософського дискурсу є проблема визначення домінуючих тенденцій суспільно-господарського розвитку, а звідси — еволюції економічних систем, іншими словами, генези концепцій економіки.

Аналіз історії економіки та філософське осмислення домінуючих тенденцій господарського розвитку суспільства на різних етапах дозволяє науковцям розробити різні моделі еволюції економічних систем. На основі компаративного методу, аналізу та синтезу інформації з вітчизняних і зарубіжних наукових джерел щодо найвідоміших із них стає можливим формування узагальнюючої моделі еволюції концепцій економіки, яка певною мірою дозволяє долати існуючий термінологічний хаос.

Узагальнююча модель еволюції концепцій економіки

Доіндустріальна економіка (або «трудова» і «натуральна» економіки [7]) існує в умовах суспільства доіндустріального типу. Даний тип економіки ґрунтований на застосуванні ручної праці, присвоєнні і видобутку як характерних способах виробництва. Фактор-драйвери доіндустріальної економіки — земля та фізична праця людини; ключові перетворюючі ресурси — фізичні здібності людини (у межах «трудової» економіки) та енергія природи: вітер, вода, тварини (у межах «натуральної» економіки) [8].

Індустріальна економіка (або індустріально-ринковий тип економіки [4], або «капітальна» економіка [7]) існує в умовах суспільства індустріального типу. Провідну роль у даному типі економіки відіграє індустріальний сектор, що розвивається на основі машинних технологій. Зростання масштабів промислового

виробництва зумовлює накопичення капіталу, розвиток конкуренції на національному рівні та боротьбу за сфери впливу на світовому. Конкуренція посилюється не лише на ринках товарів і послуг, а й на ринку праці. Зростання доходів населення, збільшення розриву в їх рівнях, подальший розподіл праці детермінують прагнення людини до досягнення компетентності, визнання та успіху [7, с. 22].

«Інформаційна» економіка (або інформаційно-мережевий тип економіки [4, 11], або економіка постіндустріального типу) існує в умовах суспільства постіндустріального типу, або «інформаційного суспільства». Термін «постіндустріальне суспільство» був уперше вжитий Д. Беллом для позначення соціуму, в якому «індустріальний сектор втрачає провідну роль, а головною рушійною силою стають наукомісткі технології» [3, с. 187].

В умовах «інформаційної» економіки інформація стає основною формою продукту, а мережі, своєю чергою, — природним середовищем перебування інформації [4, 11]. Виробництво, зберігання, поширення і передача аудіо- та візуальної продукції, а також ділової і розважальної інформації стає важливим сектором економіки. Економічним підґрунтям «інформаційного» суспільства постає, таким чином, сукупність галузей інформаційної індустрії, які чинять суттєвий вплив на інші галузі економіки та конкурентоспроможність країни загалом [5, с. 217].

Духовним підґрунтям «інформаційного» суспільства стає актуалізація логіко-пізнавальних здібностей людини, а саме: уміння знаходити у широкому інформаційному полі потрібні знання, отримувати та використовувати їх. Не менш важливими для людини стають і практичні навички вмілої та ефективної навігації у ньому. Як наслідок, «зростає персональна, виробнича та національна конкурентоздатності» [7, с. 22].

Постіндустріальне суспільство інколи ще називають економікою знань, оскільки для нього характерною є інтелектуалізація виробничої діяльності [12, с. 33].

Smart (інтелектуальна) економіка, що розвивається в умовах постінформаційного суспільства або Smart-суспільства.

Концепція Smart (інтелектуальної або розумної) економіки постає новим, досконалішим етапом в еволюції концепцій філософсько-економічного знання і демонструє перехід економічного буття людства на вищий щабель розвитку.

Концепція побудови смарт-економіки була покликана до життя значними змінами в культурній сфері життєдіяльності

суспільства. Передумовами її формування стали значні досягнення у сфері науки й техніки, утвердження в суспільній та індивідуальній свідомості уявлення про необхідність збереження та відтворення природних ресурсів, ідея шанобливого, бережливого ставлення до довкілля (тобто екологізація свідомості), усвідомлення необхідності розвивати економіку на основі технологій нового покоління з орієнтуванням на комплексну модернізацію та інноваційний розвиток, уявлення про необхідність широкого застосування творчого та інтелектуального потенціалу людини з метою досягнення економічного зростання.

Ознаками смарт-економіки є: тісний взаємозв'язок науки та економіки, насамперед у виробничому та інформаційному секторах, широке застосування наукових досягнень у сфері господарювання; збільшення у структурі суспільного виробництва питомої ваги високотехнологічного сектору; зростання у складі виробленої продукції частки доданої вартості, створеної за рахунок інтелектуальної складової; зміна характеру людської праці на користь творчої та інтелектуальної діяльності; інноваційність («фронтальними» стають інтелектуальні продукти — інноваційні розробки як результат наукової діяльності людини); актуалізація процесу формування нових інститутів, які здатні створювати умови для реалізації інтелектуального ресурсу людини; транснаціональна співпраця, що передбачає, зокрема, утворення та функціонування високотехнологічних кластерів — великих міжнародних об'єднань закладів науки та освіти, промислових підприємств, маркетингових і посередницьких організацій (наприклад, Силіконова та Пластикова долини, Автомобільний кластер, учасниками якого є BMW, Daimler Chrysler, Opel, Porsche, постачальники комплектуючих та обладнання, Німецький індустріальний банк, інститут ім. Фраунгофера, Технічний університет Дрездена, Вища школа торгівлі Лейпцига та ін.) [13, с. 332-333], персоналізація соціально-економічних процесів, їх орієнтованість на індивіда [14, с. 163].

Отже, інтелектуальна економіка ґрунтується на комплексній модернізації та інноваційному розвитку всіх секторів на основі технологій нового покоління та забезпечує високу додану вартість, енергоефективність, формування захищеного природного середовища та соціальну стабільність [12, с. 33].

Основними складовими смарт-економіки є:

- 1) освічені працівники;
- 2) ефективна підприємницька культура;

3) розвинена інфраструктура з широким застосуванням новітніх технологій і мереж;

4) низькі витрати виробництва;

5) упровадження принципів «зеленої економіки»;

6) забезпечення соціального захисту населення [12, с. 33];

7) розвиток людського капіталу, який стає фактор-драйвером.

У смарт-економіці буде «вигравати не той, хто швидше за інших зареєструє патент, а той, хто організує безперервний процес генерації нових ідей. А це означає, що важливішими будуть уже не технології, а люди, які їх розвивають» [15].

Зазначимо, що «*зелена економіка*» — це система видів економічної діяльності, пов'язаних із виробництвом, розподілом і споживанням товарів і послуг, які зумовлюють зростання добробуту людини у довготерміновій перспективі, при цьому не наражаючи майбутні покоління на значні екологічні ризики або екологічний дефіцит; новий вектор сталого розвитку, сформований в останні два десятиліття, який передбачає тісну взаємодію трьох компонент: економічного, соціального та екологічного. Концепція «зеленої економіки» прийнятна для всіх груп країн: розвинутих, тих, що розвиваються, та держав із перехідною економікою [13, с. 333]. Реалізація природоохоронної політики урядів сприяла розвитку у країнах Західної Європи нової галузі виробництва — екоіндустрії, яка передбачає розробку і маркетинг обладнання для контролю та попередження забруднення, а також екологічні дослідження, екомоніторинг і послуги з природоохоронного консалтингу [9, с. 242].

Таким чином, побудова Smart-економіки передбачає відкриття контенту узгоджено функціонуючих вищих навчальних закладів, широке застосування міжнародних стандартів, зростання ролі електронних ЗМІ, появу горизонтальних і вертикальних взаємодій, упровадження освітніх платформ, посилення уваги до інноваційних ресурсів і можливостей реалізації потенціалу вчених. «У новій економіці інноваційна діяльність уже не може бути локалізована у межах окремих наукових центрів, нехай і дуже великих. ...Сучасні виробництва потребують застосування мережевих колективних систем для організації діяльності вчених, дослідників, що сумісно працюють над якою-небудь проблемою. Це дозволяє найефективніше використовувати знання усіх висококваліфікованих співробітників, експертів, розкиданих по різних установах і регіонах.

Експертні мережі національного масштабу об'єднують усіх працюючих на високотехнологічних підприємствах і стануть інфраструктурою інноваційного розвитку. ...Крім того, інтелектуа-

льна праця починає набувати по-справжньому колективного характеру, час дослідників-одинаків безповоротно минає. Тому необхідно зі шкільної та вузівської лави привчати молодь до колективної праці» [15]. Подібну точку зору висловлює Н. Ю. Омарова, яка зазначає, що Smart-фахівців необхідно готувати в межах системи «дитячий садок — школа — ВНЗ — виробництво». У зв'язку з цим виникає необхідність формування такого типу господарських структур, які б стали генератором розробки інновацій та впровадження їх в економічну діяльність, структур, які поєднують заклади освіти і науки, а також представників сфери бізнесу [10].

Розвиток інтелектуальної (розумної) економіки, цілком закономірно, вимагає інвестицій у людський капітал. Приклади їх — це витрати на охорону здоров'я та всі види освіти, зокрема, навчання на виробництві. Такі витрати підвищують якість робочої сили та її здатність виконувати непрості виробничі завдання.

В умовах Smart-економіки особливої актуальності набуває «виробництво знань», що постає «ключем» до технічного прогресу.

Виробництво знань — категорія, якою позначаються витрати на всі форми навчання, фундаментальні дослідження та на дослідження, пов'язані насамперед з промисловістю, оскільки мають найбільш широке практичне застосування. Існує думка, що в галузях, які стрімко розвиваються, компонента досліджень і розробок, як правило, суттєво представлена в їх загальних витратах. Також помічено, що фірми, які мають великі бюджети на дослідження та розробки, як правило, переживають найшвидший технологічний прогрес.

Отже, технічне вдосконалення сприяє здійсненню винаходу, застосування якого на виробництві зумовлює інновації у виробленій продукції або у, власне, процесі виробництва. Нові знання відкривають нові виробничі можливості і породжують потенційний приріст технічного прогресу та прибутку. Чим більш освіченою є людина як робоча сила, тим вона швидше та якісніше адаптується до новітніх умов та вимог праці і, як результат, тим більше вона буде проявляти здатність працювати з використанням новітніх технологій виробництва. Водночас чим вищі темпи зростання капіталу, тим вищим буде і рівень доходів, а отже, й попит (суспільний запит) на освіту [2].

Таким чином, в умовах Smart-економіки прослідковується чіткий взаємозв'язок і взаємозалежність між освітою, «виробництвом знань» і рівнем технічного прогресу.

Побудова Smart-економіки — це питання побудови успішного майбутнього для багатьох поколінь людей. Водночас можна виділити кілька перешкод на шляху розвитку Smart-економіки і Smart-суспільства, зокрема в Україні. До них, на нашу думку, належать насамперед інституційна недосконалість суспільства.

Інститути — це правила (неформальні (традиції) і формальні (регулювання, закони, конституції)), організації (урядові установи, фірми, організації громадянського суспільства, поліція, суди) і суспільні норми, що сприяють координації людських дій [6, с. 38].

До формальних інститутів належать кодифіковані правові норми, закони, положення, контракти тощо, а також процедури та організації, що виробляють, модифікують, інтегрують та втілюють у життя ці норми та закони (від законодавчих органів влади до центрального банку). Спектр неформальних інститутів сягає від довіри до інших форм соціального капіталу, від моральних норм, що глибоко укорінилися та визначають суспільну поведінку, до неформальних механізмів та мереж координації.

Чільне місце серед міжнародних інститутів посідають морально-етичні інститути, такі, наприклад, як цінності та соціальні норми. Такі моральні цінності, як взаємна довіра, повага, справедливість та ін. значною мірою детермінують економічну поведінку людей.

Загалом, варто зазначити, що сили глобалізації та локалізації вимагають створення надійних морально-етичних інститутів, зокрема, довіри та посередництва. Потреба в їх формуванні, розвитку та практичному застосуванні зростає особливо тоді, коли країни зобов'язуються зробити односторонні чи сумісні кроки з подолання різного роду кризових явищ, що, на жаль, мають місце в сучасному суспільному житті.

Інститути, таким чином, дозволяють фізичним та юридичним особам здійснювати певні дії й водночас слугують обмежувальними факторами. У процесі інституційних реформ встановлюються нові правила або вносяться зміни до старих. Метою цих трансформацій є зміна поведінки фізичних осіб та організацій у потрібному руслі. Наприклад, ринки потребують наявності соціальних норм, які надають принаймні якусь міру поваги до контрактів та майнових прав, а також до системи права, яка може оперативнo і з незначними втратами вирішувати суперечки з подібних питань. Саме тому в багатьох країнах світу правова реформа стає пріоритетним завданням.

Інститути змінюються повільно, проте постійно, реагуючи на зрушення у зовнішніх обставинах, або ж у результаті конфліктів чи угод між групами. Однак існує можливість постулювати ін-

ституту, які можуть допомогти стабілізувати глобальну економіку та покращити перспективи розвитку, запропонувати механізми, які б сприяли досягненню цих перспектив через установаження співвідношення між стимулами та бажаними результатами. Отже, інститути покликані урівноважити різноманітні інтереси в суспільстві та визначити розподіл переваг, які створюються цими силами розвитку, а також пов'язані з ними витрати та небезпеки.

Варто зазначити, що у країн, які розвиваються, немає потреби створювати інституційні структури «з нуля»: у багатьох випадках вони можуть спиратися на вже існуючі міжнародні угоди та стандарти, визнані на міжнародному рівні як глобальні правила. Ці інститути не виникають із нічого, вони є продуктом світового розвитку та результатом усвідомлення країнами своєї взаємозалежності, необхідності інтеграції до міжнародних структур із метою успішного подолання труднощів, пов'язаних із власним розвитком. Тому процедурам погодження відповідних глобальних правил і забезпеченню їх дотримання варто надавати неабиякого значення. Ті ж державні структури, які залишатимуться закритими для перемовин та угод, в умовах зростаючої взаємозалежності світу прирікатимуть власні країни на безвихідь у багатьох питаннях розвитку.

Безумовно, інститути після їх створення будуть змінюватися під впливом численних чинників: потреб учасників, що змінюються, технічного прогресу, розширення та звуження консенсусу між експертами та тиску з боку тих, хто не є учасником. Інститути мають бути достатньо міцними, щоб стримувати швидкі зміни настроїв, обумовлені прогресом у сфері засобів зв'язку, які дозволяють швидше поширювати інформацію серед ширшого кола зацікавлених сторін [11, с. 172-174].

Важливу роль інститутів у економічному розвитку підкреслює відомий сучасний західний економіст М. Алле, який називає «міфом» уявлення про те, що «начебто, економіка ринків може бути результатом стихійної гри економічних сил і політики потурання». «Реальність полягає в тому, — стверджує М. Алле, — що економіка ринків невіддільна від інституційних рамок, у яких вона працює» [1, с. 19]. До них він відносить насамперед моральні норми нашого часу, такі як воля та гідність людини, забезпечення гідних умов у суспільстві для розвитку людини, оскільки в демократичному та гуманістичному суспільстві найвищою цінністю є саме людина. Основною ж метою розвитку економіки є задоволення потреб людини за умов чітко визначеної ролі державних інститутів [1].

Іншою перешкодою на шляху побудови смарт-економіки постає певна інерційність, що пов'язана з людським чинником. Так, тривалі терміни навчання новітнім технологіям, цілком зрозуміло, перешкоджають прискоренню технологічного розвитку. Крім того, цілком зрозуміло, інновації завжди вимагають певного часу для їх адаптації [15].

Іншим гальмом у процесі побудови Smart-економіки, на нашу думку, є неналежний рівень упровадження в економіку компетентісного підходу, який дозволяє успішно управляти інтелектуальними ресурсами і який є достатньо актуальним упродовж останнього десятиліття у розвинених країнах світу (наприклад, у країнах Євросоюзу, США, Японії, Південній Кореї). Звісно, застосування даного підходу в економічній діяльності, успіхи в галузі автоматизації, робототехніки, безпілотної авіації й транспорту, інструментів інформаційного самообслуговування тощо загрожують суспільству зникненням багатьох професій. Однак не варто цього боятися, адже люди не виштовхуються з економіки: відбувається їх перерозподіл, причому насамперед у ті галузі, які вимагають більш інтелектуальних компетенцій — менеджмент, технологічна експертиза, наука та освіта, медицина та соціальне обслуговування [15].

Отже, генеза концепцій економіко-філософського знання переконливо демонструє певну стадійність у еволюційному розвитку економічного буття людства. На його найвищому «щаблі» перебуває концепція Smart, або інтелектуальної, економіки — економіки якісно нового типу. Основним чинником її конкурентоспроможності постає рівень технологізації та інноваційності, а основним ресурсом добробуту країни — створення умов для формування і реалізації творчого та інтелектуального потенціалу людини [12, с. 31]. Smart-економіка — це модель економіки, ґрунтованої на знаннях, інноваціях, інформації та соціальному захисті населення та захисті довкілля.

Концепція Smart (інтелектуальної) економіки є сучасним проявом впливу культурного фактора на економічний розвиток суспільства і орієнтована не лише на інтелектуалізацію виробничої діяльності, а й на безперервну освіту населення для підготовки висококваліфікованих працівників відповідно до потреб ринку за умови дотримання принципів «зеленої економіки» та соціального захисту населення. Високотехнологічні кластери, успішними прикладами яких є Силіконова, Пластикова долини та ін., є сучасними інститутами Smart-економіки, у межах яких можлива найбільш ефективна реалізація її принципів. Найважливішими

характерними рисами високотехнологічних кластерів є значна мобільність робочої сили між суміжними галузями, високий рівень експертизи, забезпеченість інформацією та наявністю венчурного капіталу тощо [12, с. 35].

Розвиток інтелектуальної економіки зумовлює задоволення пізнавальних потреб і виводить як «фронтальні» етичні потреби. Зростаюча роль останніх простежується не лише в збільшенні за-требуваності послуг, пов'язаних із духовною сферою, а й в удо-сконаленні соціального устрою (лібералізація суспільних відно-син, повага до прав жінок і меншин тощо), зростанні ефективності політичної сфери, прагненні до гармонізації взає-модії людини з оточуючим світом, що передбачає:

- екологізацію виробництва;
- *ресайклінг* або *рециклінг* (з англ. recycling — «повторний цикл»), тобто повну переробку сировини з метою створення но-вих предметів за допомогою спеціального обладнання та особли-вих технологій;
- відновлення відтворюваних природних ресурсів [7, с. 22].

Смарт-економіка з її концепціями розвитку творчого потенці-алу людини, захисту довкілля, соціального захисту людей слугує яскравим прикладом впливу моралі на економічне буття суспіль-ства і демонструє розумний баланс між необхідністю задоволь-няти економічні потреби людини, суспільства загалом, зростаю-чою раціональністю і прагматизмом сучасного світу та мораллю як сферою сутнісних сил людини, загальнолюдською цінністю, що гармонізує суспільне життя.

В сучасній Україні питання побудови у суспільно-господарському розвитку моделі інтелектуальної економіки — надзвичайно актуальне. У зв'язку з цим економічний простір сьо-годнішньої України має насамперед зазнати важливих, глибин-них, а не позірних, інституційних змін і перетворень, які визнача-тимуть у майбутньому розвиток суспільства.

Література

1. Алле М. Экономика как наука; пер. с франц. Москва: Наука для общества, РГГУ, 1995. 168 с.
2. Аналіз Зростання. URL: <https://www.britannica.com/topic/economic-growth/The-analysis-of-growth> (Дата звернення: 21 жовтня 2020р.)
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социаль-ного прогнозирования. Москва: Academia, 1999. 787 с.
4. Гриценко А., Песоцька Є. Формування інформаційно-мережевої економіки. *Економічна теорія*. 2013. № 1. С. 5-19.

5. Гриценко О. Природа інформаційного суспільства та розвиток світового ринку мас-медіа. *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. 32. С. 214-222.
6. Доклад о мировом развитии 2003 года. Москва: Весь мир, 2003.
7. Замлелый А.Ю. Трансформация экономических систем: от «трудовой» к «антрепренерской» экономике. *Вестник ТвГУ*. 2015. № 1. Т. 1. С. 20-26. Серия: Экономика и управление.
8. Замлелый А.Ю. Формирование smart (интеллектуальной) экономики: теория и практика. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 4. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6684> (Дата звернення: 11 вересня 2020 р.).
9. Крутякова В.И. Рыночные механизмы развития экологического предпринимательства в Украине. *Экологические инновации*. 2001. № 12. С. 240-245.
10. Омарова Н.Ю. На пути к Smart-обществу: технология будущего осмысления 2.0. URL: <http://refleader.ru/jgeotrbewmerujg.html> (Дата звернення: 21 жовтня 2020 р.).
11. Северин-Мрачковська Л.В. Роль інститутів та значення інституційного підходу у формуванні політики сталого розвитку: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. «Україна: Схід-Захід — проблеми сталого розвитку». Львів: НЛТУ. 2011. Т.2. С.171-174.
12. Федотова Ю.В. Теоретичні засади реалізації принципів смарт-економіки шляхом формування високотехнологічних кластерів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 31-35. URL: <http://global-national.in.ua/issue-4-2015/12-vipusk-4-berezen-2015-r/516-fedotova-yu-v-teoretichni-zasadi-realizatsiji-printsipiv-smart-ekonomiki-shlyakhom-formuvannya-visokotekhnologichnikh-klasteriv>. (Дата звернення: 19 вересня 2020 р.)
13. Вільчинський Ю.М., Северин-Мрачковська Л.В., Гаєвська О.Б. та ін. Філософія: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2019. Розд.18 (8). С. 332-333. URL: http://irbis.kneu.edu.ua/cgi-bin/ecgi64/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Z21ID=12451793n0m6p8365618&Image_file_name=EDUC_EL%5Cposibnik%5Cfilosofiya_19.pdf (Дата звернення: 15 жовтня 2020 р.)
14. Negroponte N. Being digital. New York: Vintage Books, 1996.
15. Smart-экономика: понятие «рабочие руки» постепенно уходит в прошлое. URL: <http://alter-idea.info/smart-e-konomika-ponyatie-rabochie-ruki-postepennouhodit-v-proshloe/> (Дата звернення: 12 вересня 2020 р.).